

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΟΝ ΤΙΤΟ ΛΙΒΙΟ

Οι μαρτυρίες που προέρχονται από τα ιστορικά κείμενα της λατινικής γραμματείας δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι η προσωπικότητα του μεγάλου Έλληνα στρατηλάτη αντιμετωπίστηκε από τους Ρωμαίους ιστορικούς και σχεδόν πάντα θεωρήθηκε ιδεώδες μέτρο σύγκρισης. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται όχι μόνο από στιγμιαίους χαρακτηρισμούς, που αποδίδονται στο πρόσωπο του Μ. Αλεξάνδρου, καθώς ο Μακεδόνας βασιλιάς χαρακτηρίζεται κάποτε ως «Magnus» με εντελώς ιδιαίτερη έμφαση στο επίθετο αυτό («Alexandro quoque illi Magno», Tac., *Hist.*, fr. 7) και άλλοτε ως «victor» (νικηφόρος) (Tac., *Ann.* III.63), αλλά και από εκτενέστερα αποσπάσματα, όπου ο Αλέξανδρος και η παγκόσμια φήμη του φαίνονται να αποτελούν τον επιθυμητό στόχο για μεγάλες προσωπικότητες του ρωμαϊκού κόσμου. Έτσι ο Ιούλιος Καίσαρ παρατηρώντας κάποιο άγαλμα του Μακεδόνα βασιλιά στο ναό του Ηρακλή στα ιβηρικά Γάδειρα «ingemuit», αναστέναξε, σαν να μην μπορούσε και ο ίδιος να υποφέρει την ανικανότητά του, μιά και στην ηλικία του ο Αλέξανδρος είχε κιάλας υποτάξει τον κόσμο («orbem terrarum subegisset»)¹. Και ο Οκταβιανός Αύγουστος, όταν ζητώντας να δει τη σαρκοφάγο και το σώμα του έδειξε ιδιαίτερο σεβασμό και ρωτήθηκε γιατί δεν έκανε το ίδιο και για τους Πτολεμαίους, απάντησε «regem se voluisse... videre, non mortuos»². Με το ίδιο πνεύμα, όπως περιγράφει τα πράγματα ο ιστορικός Σουητώνιος, χρησιμοποίησε ως σφραγίδα του μια εικόνα του Αλεξάνδρου³ και σίγουρα ήταν εκείνος που φρόντισε να διαδοθούν ειδήσεις που ταύτιζαν τους οiwονούς της γέννησής του με εκείνους της γέννησης του Μακεδόνα στρατηλάτη⁴. Ανάλογες τάσεις και, κατά τα φαινόμενα, σε παρόμοιες επιδιώξεις αποσκοπούσε και ο Καλιγούλας, όταν, σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του Σουητώνιου, φορούσε το θώρακα του Αλεξάνδρου⁵, αλλά και ο Νέρων, όταν ονόμαζε μια φάλαγγά του «φάλαγγα του Μ. Αλεξάνδρου»⁶.

Η ευνοϊκή αυτή θέση, όπως προβάλλεται σε ρωμαϊκά ιστορικά κείμενα, δεν αίρεται ούτε διαφοροποιείται γενικά στο κείμενο του ιστορικού των χρόνων του Αυγούστου Τίτου Λιβίου. Γιατί πώς αλλιώς θα μπορούσε να εξηγηθεί το γεγονός ότι ο Ρωμαίος ιστορικός μιλώντας για τον Αλέξανδρο, το βασιλιά της Ηπείρου, βρίσκει

1. Suet., *Jul.* 7.1.

2. Αυτ., *Aug.* 18.1.

3. Αυτ. 50.

4. Αυτ. 94.5.

5. Αυτ., *Cal.* 52.

6. Αυτ., *Nero* 19.2.

την ευκαιρία να κάνει κάποια παράλληλη αναδρομή και στον ανεψιό του Αλέξανδρο τον Μεγάλο, για τον οποίο δηλώνει απερίφραστα ότι υπήρξε «invictus bellis», ανίκητος στον πόλεμο⁷, μια αναδρομή που καθόλου δεν τον υποχρεώνει το συγκεκριμένο κείμενό του να κάνει. Και ακόμα πώς θα ερμηνευόταν η υπόμνηση της γνωστής αναφοράς τού Πλουτάρχου στον Αλέξανδρο⁸ σχετικά με τους κοινούς θείους μύθους, που ένωσαν τη γέννηση του Σκιπίωνα και εκείνη του Αλεξάνδρου, μύθους τους οποίους διπλωματικότητα ο Σκιπίωνας άφηνε να διαδίδονται χωρίς ούτε να τους αρνείται ούτε να τους αποδέχεται φανερά; («aucta arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam adfirmandi»⁹, γράφει χαρακτηριστικά ο ιστορικός).

Και ύστερα, καθώς το ιστορικό κείμενο προχωρεί, δε διστάζει ο συγγραφέας του να αναφέρει την άποψη του Αννίβα στη συνομιλία του με το Σκιπίωνα «Alexandrum Macedonum regem fuisse maximum imperatorem»¹⁰, και τούτο γιατί με μια μικρή στρατιωτική δύναμη είχε καταβάλει αναρίθμητους στρατούς και είχε περάσει στις πιο μακρινές χώρες του κόσμου, που δεν θα μπορούσε να ελπίζει ποτέ κανείς πως θα τις έβλεπε, *quas visere supra spem humanam esset*¹¹. Και αυτή η συνείδηση των εξαιρετικών κατορθωμάτων εξακολουθεί να τονίζεται από τον Λίβιο όχι μόνο στη μετάδοση των απόψεων των άλλων, όπως του Περσέα για παράδειγμα, που προτρέπει τα στρατεύματά του «animos habendos esse quos habuerint maiores eorum»¹², οι πρόγονοι αυτοί που άνοιξαν με τα όπλα τους έναν ολόκληρο κόσμο, που ούτε η φήμη δεν τον είχε φτάσει ποτέ («incognitum famaе aperuerint armis orbem terrarum»¹³), αλλά και στην προβολή των προσωπικών απόψεων του ιστορικού, όπου κι αν έχουν οι απόψεις αυτές την πηγή τους. Έτσι, κατά τον Λίβιο, η φήμη έκανε «conspectum», περιφανή, τον Περσέα όχι τόσο εξαιτίας της προσωπικότητας του ίδιου και της οικογένειάς του, όσο εξαιτίας της ιστορίας του Φιλίππου και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που έκαναν τους Μακεδόνες κυρίαρχους του κόσμου¹⁴. Και λίγο πιο κάτω θα τονιστεί ότι υπό την ηγεσία του Αλεξάνδρου το κράτος και το όνομα των Μακεδόνων έγινε αξεπέραστο σ' ολόκληρο τον κόσμο¹⁵.

Μέσα από αυτό το πρίσμα των απόψεων του Ρωμαίου ιστορικού για το Μακεδόνα στρατηγάτη το χωρίο IX.16.19 εξ. της ιστορίας φαίνεται τουλάχιστο περίεργο αν όχι και παράλογο. Πρόκειται για την περίφημη παρέκβαση που κάνει ο Λίβιος μιλώντας για το Λεύκιο Παπίριο Κούρσορα, στρατηγό εξίσου ικανό με τον Αλέξανδρο, για τον οποίο ο κόσμος πιστεύει ότι θα μπορούσε με επιτυχία να σταθεί αντιμέτωπος

7. Liv., VIII.3.7.

8. Πλουτ., *Αλέξ*. II.4.

9. Liv., XXVI.19.8.

10. Αυτ., XXXV.14.7.

11. Αυτ.

12. Αυτ., XLII.52.14.

13. Αυτ.

14. Αυτ., XLV.7.3.

15. Αυτ., 9.7.

16. Αυτ., IX.16.19.

με τον Έλληνα στρατηλάτη. Η παρέκδραση οδηγείται στο γενικό ερώτημα του τι θα είχε συμβεί, αν ο Μακεδόνας βασιλιάς μετά την καθυπόταξη της Ασίας είχε στρέψει τα όπλα του εναντίον της Ευρώπης, και συγκεκριμένα εναντίον της Ιταλίας. Έτσι, εξετάζοντας τους βασικούς συντελεστές ενός πολέμου, που συνοψίζονται στον αριθμό και στη δύναμη των στρατιωτών, τις ικανότητες των ηγετών του στρατεύματος και τον παράγοντα Τύχη, που είναι ιδιαίτερα αποφασιστικός στον πόλεμο, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ρώμη και πάλι θα είχε αποδειχτεί αήττητη στα πολεμικά πεδία¹⁷.

Και αρχίζοντας, πριν από οτιδήποτε άλλο, με τη σύγκριση των ηγετών του στρατεύματος ο Λίβιος υπογραμμίζει ότι κατά κανένα τρόπο δεν μπορεί να αρνηθεί «*egregium ducem fuisse Alexandrum*», ότι ο Αλέξανδρος υπήρξε έξοχος στρατηγός¹⁸. Μόνο που, όπως προσθέτει, είναι γεγονός επίσης ότι η φήμη του διαδόθηκε σ' όλο τον κόσμο, επειδή δεν είχε αντιπάλους ισάξιους στην ιστορική σκηνή και ακόμα επειδή πέθανε νέος και, κατά συνέπεια, δεν είχε προφθάσει ακόμα να δοκιμάσει την αντίθετη τύχη, όπως τη δοκίμασαν άλλα περίφημα ονόματα γνωστά στους Έλληνες, ο Κύρος για παράδειγμα και πολύ αργότερα ο Πομπήιος. Και βέβαια δε θα ήταν ανάγκη, τονίζει εδώ ο ιστορικός, να θυμίσω ένα μέρος, έστω, των ονομάτων, που ως ύπατοι ή δικτάτορες θα έρχονταν αντιμέτωποι με τον Αλέξανδρο, εφόσον εκείνος θα είχε κάνει απόπειρα επέμβασης στην Ιταλία: ο Μάρκος Βαλέριος Κόρβος, ο Γάιος Μάρκιος Ρούτουλος, ο Γάιος Σουλπίκιος, ο Τίτος Μάνλιος Τορκουάτος, ο Κόιντος Ποπλίλιος Φίλων, ο Λούκιος Παπίριος Κούρσορ, ο Κόιντος Φάβιος Μάξιμος, οι δύο Δέκιοι, ο Λούκιος Βολούμνιος ή ο Μάνιος Κούριος¹⁹. Καθένας από αυτούς τους άνδρες ήταν προικισμένος με καρτερία και προσόντα ανάλογα με αυτά που είχε ο Αλέξανδρος. Και πέρα από αυτό, η στρατιωτική αγωγή ήταν πια επαγγελματική παράδοση για τη Ρώμη μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Ο Αλέξανδρος θα ανακάλυπτε έτσι ότι δεν είχε να κάνει με κάποιο Δαρείο, που τον ακολουθούσαν γυναίκες και ευνούχοι και έπλεε στα χρυσαφικά του όντας λεία μάλλον παρά εχθρός²⁰. Και βέβαια θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας, τονίζει εδώ ο ιστορικός, ότι μιλάμε όχι για τον Αλέξανδρο το διεφθαρμένο από την ασιατική χλιδή και τον πλούτο, γιατί υπ' αυτή του την ιδιότητα θα ερχόταν στην Ρώμη ως Δαρείος μάλλον παρά ως Αλέξανδρος, με επιδεικτική αλλαγή στην ενδυμασία του, με την επιθυμία να τον προσκυνούν, που θα εξόργιζε και νικημένους τους Μακεδόνες, πολύ περισσότερο τους Μακεδόνες νικητές, με τις φρικτές τιμωρίες του και τη δολοφονία των φίλων του, τα φοβερά ψέματα για τη γέννησή του, τα μεθύσια του και την οργή του²¹. Και βέβαια οι πιο ελαφρόμυαλοι από τους Έλληνες («*levissimi ex Graecis*»), που θεωρούν αναγκαίο να προβάλλουν τη φήμη και των Πάρθων ακόμα έναντι των Ρωμαίων, πιστεύουν ότι ο ρωμαϊκός λαός δε θα μπορούσε να αντισταθεί στο μεγαλείο του ονόματος του Αλεξάνδρου, ενός ονόματος που πολλοί δεν είχαν καν ακούσει, και κανείς Ρωμαίος δε θα τολμούσε να υψώσει τη φωνή του, όταν στην ίδια

17. Αυτ., 17.3-4.

18. Αυτ., 17.5.

19. Αυτ., 17.7-8.

20. Αυτ., 17.16.

21. Αυτ., 18.1-5.

την Αθήνα, μέσα στην αγκαλιά της Μακεδονίας και υπό την απειλή της επανάληψης μιας καταστροφής ανάλογης εκείνης των Θηβών, τον κατηγορούσαν ανοιχτά²². Όλοι αυτοί οι άνθρωποι, συνεχίζει ο Τίτος Λίδιος, ξεχνούν ότι συγκρίνουν τα κατορθώματα ενός ανθρώπου, και μάλιστα νέου ανθρώπου, με τα επιτεύγματα ενός ολόκληρου λαού σε τετρακόσια χρόνια πολεμικής ιστορίας, ενός λαού που έκλεινε μέσα του αναρίθμητους άνδρες, που, όπως κι εκείνος, δεν ηττήθηκαν ποτέ²³. Η επιχειρηματολογία εξακολουθεί με το ίδιο πνεύμα και ολόκληρη η παρέκδραση τελειώνει με το τέλος του κεφαλαίου δεκαεννιά καταλήγοντας σε κάτι που μοιάζει με εναγώνια ευχή: Χίλιες μάχες σοβαρότερες από εκείνες του Αλεξάνδρου και των Μακεδόνων νίκησαν μέχρι τώρα οι Ρωμαίοι — και δε θα πάντων να νικούν — αρκεί μόνο να εξακολουθήσει η αγάπη μας για την εσωτερική γαλήνη και το ενδιαφέρον μας να διατηρήσουμε την ομόνοια²⁴.

Αυτό είναι το περιεχόμενο της παρέκδρασης. Περίεργο και οπωσδήποτε ερεθιστικό για την έρευνα. Και είναι γεγονός ότι η παρέκδραση θεωρήθηκε περίεργη ακόμα και για τον ίδιο τον ιστορικό, που τονίζει στην πρώτη κιάλας παράγραφο του κεφαλαίου δεκαεπτά του ένατου βιβλίου πως τίποτε δεν είναι πιο ξένο στις προθέσεις του από τη στιγμή που άρχισε αυτό το συγγραφικό έργο από το να κάνει παρεκβάσεις και να αφήνει τον αναγνώστη του να πλανιέται εδώ κι εκεί ευχαριστώντας την ψυχή του με τέτοιες ενασχολήσεις. Και είναι η αναφορά σ' ένα τόσο σπουδαίο βασιλιά και ηγεμόνα («tanti regis ac ducis mentio»), που τον αναγκάζει να διατυπώσει παρόμοιες σκέψεις, σκέψεις που καιρό τώρα σιωπηλός κράταγε στο νου του («quibus saepe tacitus cogitationibus volutavi animum»).

Είχα παλιότερα παρατηρήσει σε κάποια εργασία μου, ενώ συζητούσα ευκαιριακά για το ίδιο θέμα²⁵, και θα ήθελα να ξανατονίσω εδώ, ότι οι λεπτομέρειες των όσων λέει ο Λίδιος δεν μας αφορούν και πιστεύω ακόμα ότι χρέος του ερευνητή δεν είναι να διαπιστώσει αν έχει δίκιο ή όχι ο ιστορικός σε όσα διατείνεται για την προσωπικότητα του μεγάλου στρατηλάτη, αλλά παρακάμπτοντας το περίεργο και κάποτε και εξωφρενικό ορισμένων δηλώσεων να καταλήξει σε κάποιες σκέψεις που να προσπαθήσουν να ερμηνεύσουν πώς και γιατί οδηγήθηκε η ιστορική γραφίδα στο σημείο αυτό.

Γενικά θα είχε να σημειώσει κανείς ότι δύο είναι οι βασικές θεωρίες που έχουν διαμορφωθεί πάνω στο θέμα και κάθε μία από αυτές είχε και ανάλογους — πολυάριθμους οπωσδήποτε — υποστηρικτές. Η πρώτη διατείνεται ότι ο Ρωμαίος ιστορικός μιλώντας με τον τρόπο που μιλά για τον Αλέξανδρο στην ουσία απαντά σ' αυτούς που ο ίδιος ονομάζει «levissimi ex Graecis qui Parthorum quoque contra nomen Romanorum gloriae favent» (18.6) και που δεν είναι άλλοι παρά ο ρήτορας και ιστορικός της περιόδου του Αυγούστου Τιμαγένης, που ανάμεσα στη συγγραφική του παραγωγή περιλαμβάνεται και ένα έργο «περὶ βασιλέων», που χρησιμο-

22. Αυτ., 18.6-7.

23. Αυτ., 18.8. εξ.

24. Αυτ., 19.17.

25. Νίκου Πετρόχειλου, *Ρωμαίοι και Ελληνισμός — Μια διαλεκτική σχέση*, μετάφρ. Ελένης

ποιήθηκε αργότερα από τον Πομπήιο Τρόγο²⁶. Ο Τιμαγένης ήλθε στη Ρώμη το 55 π.Χ. και έγινε επιστήθιος φίλος του Αυγούστου, αλλά στο τέλος ήλθε σε ρήξη μαζί του εξαιτίας των δηκτικών κατηγοριών που είχε εκτοξεύσει κατά της Τύχης του ηγεμόνα, κατηγοριών που οδήγησαν τον Οκταβιανό να του κλείσει την πόρτα και τον Τιμαγένη με τη σειρά του να κάψει όλα εκείνα τα διβλία της ιστορίας του που αφορούσαν τον αυτοκράτορα και να καταφύγει στο διάσημο Ασίνιο Πολλίωνα, εξαπολύοντας έκτοτε μύδρους κατά του Οκταβιανού και της Ρώμης. Τη θεωρία αυτή είχε υποστηρίξει από το 1834 κιόλας ο Schwab²⁷, της έδωσε νέα ώθηση ο Treves το 1953²⁸ και φαίνονται να την αποδέχονται επίσης ο Ogilvie στα σχόλιά του²⁹ και ο Bowersock στη γνωστότατη μελέτη του *Augustus and the Greek World*³⁰. Ο τελευταίος πιστεύει ότι οι «levissimi» μπορεί να είναι όχι μόνο ο Τιμαγένης, αλλά και ο Μητρόδωρος³¹, σκέψη που φαίνεται να απασχολεί και τον Tarn στην ιστορία του για τον Αλέξανδρο, όταν παρατηρεί ότι η σκέψη του Jacoby αποκλειστικά για τον Τιμαγένη είναι αδύνατον να ευσταθεί, εξαιτίας ακριβώς εκείνου του «dictitare solent» (IX.18.6), που αποκλείει την αναφορά σε ένα μόνο συγγραφέα³².

Η δεύτερη θεωρία κινήθηκε σε άλλα επίπεδα. Δεν ενδιαφέρθηκε αποκλειστικά για το ποιοί ήταν οι «levissimi ex Graecis», αλλά πρόσεξε τη φύση της ίδιας της παρέκβασης σημειώνοντας ιδιαίτερα το επιδεικτικά ρητορικό της ύφος, τις παράλογες συχνά υπερβολές της και την όλη επιφανειακή επιχειρηματολογία της και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια νεανική ρητορική άσκηση, που είχε συνθέσει ο ίδιος ο Λίβιος, όταν ήταν νεαρός μαθητής σε κάποια σχολή ρητορικής στο Patavium. Τη θεωρία υποστήριξε πρώτος ο καθηγητής W.B.Anderson³³ και αργότερα την ακολούθησαν οι Laistner³⁴ και Bonner³⁵, ενώ μεταγενέστεροι ερευνητές, όπως ο Luce³⁶, προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν κριτικά και τις δύο θεωρίες.

Πιστεύω προσωπικά ότι οι δύο απόψεις δεν είναι αναγκαίο να αντιτίθενται, αλλά μπορεί πολύ καλά να συμπορεύονται σε κάποια σημεία τους, όπως και ότι όλες οι θέσεις μιας θεωρίας — και αναφέρομαι συγκεκριμένα στη θεωρία του Anderson — δεν είναι απαραίτητο να ισχύουν ή να απορρίπτονται εξίσου. Και διευκρινίζω συγκεκριμένα.

Η ελληνική άποψη, που εκφράζεται από τους «levissimos», εναντίον των οποίων επιτίθεται ο Λίβιος, είναι πραγματικά πολύ πιθανόν να ανήκει στον Τιμαγένη, αν

και Στρατή Κυριακίδη (Αθήνα, 1984), 108.

26. Βλ. R.Laqueur στην *R.E.* VI.A.1, s.v.Timagenes.

27. G. Schwab, *De Livio et Timagene, historiarum scriptoribus aemulis* (Stuttgart, 1834).

28. P. Treves, *Il mito di Alessandro e la Roma d' Augusto* (Milano και Roma, 1953).

29. R.M.Ogilvie, *A Commentary on Livy — Books 1-5* (Oxford, 1970), 4.

30. G.M.Bowersock, *Augustus and the Greek World* (Oxford, 1965), 108-110, 125-6.

31. Πρβλ. Πλιν., *N.H.* 34.16.34, Πλουτ., *Λούκ.* 22, Διον. Αλικ. I.4.

32. W.W.Tarn, *Alexander the Great, II, Sources and Studies* (Cambridge, 1948· ανατύπ. 1950), 396, σημ. 3.

33. W.B.Anderson, «Contributions to the study of the Ninth Book of Livy, II. The digression in cc. 17-19», *T.A.Ph.A.* 39 (1908), 94 εξ. Βλ. και την έκδοση του IX διβλίου του Λιβίου (Cambridge, 1928) από τον ίδιο, σσ. 255-8.

34. M.L.W.Laistner, *The Greater Roman Historians* (Berkeley, 1947), 68.

35. S.F.Bonner, *Roman Declamation* (Liverpool, 1949), 157.

όμως εκτός από αυτόν ενέχεται και ο Μητροδώρος, όπως πιστεύει ο Bowersock³⁷, ή και άλλοι ακόμα Έλληνες — γιατί όχι; — είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα. Η θέση του Tarn, που διατείνεται ότι είναι αδύνατον να πρόκειται για ένα μόνο συγγραφέα εξαιτίας εκείνου του «*dictitare solent*», είναι ενδεικτική αλλά όχι, κατά τη γνώμη μου, απόλυτα αποδεικτική, γιατί ο Λίβιος θα μπορούσε πολύ καλά σε ένα ιδιαίτερα ρητορικής υφής κείμενο, όπως αυτό, να γράφει σε πληθυντικό αριθμό και να υπαινίσσεται ένα και μόνο άτομο για λόγους κάλυψης ή εσκεμμένης γενίκευσης του θέματος. Γι' αυτό και ο Tarn δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα — και πολύ καλά, βέβαια, έκανε — με το σε πληθυντικό επίσης αριθμό υποκείμενο «*levissimi*», που τυπικά αναφέρεται σε πολλούς, είναι όμως πολύ φανερό ότι μπορεί να υποκρύπτει και ένα μόνο άτομο. Όλα αυτά, επαναλαμβάνω, είναι κάπως ενδεικτικά, δεν είναι όμως σε θέση να πείσουν αποτελεσματικά τον αναγνώστη και να τον οδηγήσουν προς κάποια ασφαλή κατεύθυνση. Στην πραγματικότητα και εγώ πιστεύω ότι είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για περισσότερα πρόσωπα, που με κάποιο μεθοδευμένο τρόπο και πιθανόν και σε συνεργασία μεταξύ τους να εξαπέλυαν τους μύδρους τους κατά της Ρώμης. Σε κάθε περίπτωση όμως δικαιολογώ απόλυτα την άποψη ότι «κανένα πρόσωπο από όσα ξέρουμε δεν είναι καλύτερος υποψήφιος για να εκπροσωπήσει τους «*levissimos*» από όσο ο Τιμαγένης, εξαιτίας της γενικής του εχθρότητας για τη Ρώμη αλλά και για τον αυτοκρατορικό οίκο»³⁸.

Σχετικά τώρα με τη θεωρία του Anderson για την παρέκδραση ως ρητορική άσκηση νεαρής ηλικίας, θα είχα να παρατηρήσω και εδώ ότι μου είναι δύσκολο να συμφωνήσω με μια τέτοια άποψη και με όσες άλλες υποθέσεις κλίνουν προς αυτή την κατεύθυνση για ορισμένους πολύ συγκεκριμένους λόγους. Ένας από αυτούς σίγουρα είναι το ότι οι *Suasoriae* του Σενέκα του Πρεσβυτέρου δείχνουν πως η ζωή του Μ.Αλεξάνδρου, όσο κι αν ήταν προσφιλές αντικείμενο διαπραγμάτευσης στις σχολές ρητορικής, ουδέποτε είχε δώσει την ευκαιρία να αντιμετωπιστεί ένα πρόβλημα παρόμοιο με αυτό που απασχολεί εδώ τον ιστορικό. Και δεν αμφισβητώ, βέβαια, καθόλου τον φανερό ρητορικό χαρακτήρα του χωρίου αυτού με όλα τα λεκτικά σχήματα που το χαρακτηρίζουν, μια και στόχος του ιστορικού είναι να προσδώσει όσο γίνεται πιο ιδιαίτερη έμφαση και κύρος στο σημαντικό θέμα, για το οποίο γίνεται λόγος, και να τύχουν εξαιρετικής μεταχείρισης τα διάσημα πρόσωπα, ανάμεσα στα οποία γίνεται η σύγκριση. Εξάλλου θα ήταν ασφαλώς παιδαριώδες να υποθέσουμε ότι ο ιστορικός έπειρνε κάποιες ασκήσεις της νεαρής του ηλικίας και τις συγκολλούσε πάνω στο κύριο σώμα του έργου του, χωρίς ίσως και ο ίδιος να αντιλαμβάνεται τις συνέπειες. Μα, όπως παρατηρεί και ο Luce³⁹, συμβαίνει εντελώς το αντίθετο: ο ιστορικός και ξέρει και υπογραμμίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της παρέκδρασης τονίζοντας αμέσως από την αρχή ότι τίποτε δεν μπορεί να θεωρηθεί πιο ξένο στις αρχές του συγγραφικού του έργου απ' όσο το να ξεστρατίσει από την κανονική πορεία των γεγονότων («*nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem*», όπως γράφει και ο ίδιος

36. T.J.Luce, «The Dating of Livy's First Decade», *T.A.Ph.A.* 96 (1965), 218-229.

37. Βλ. σημ. 30.

38. T.J.Luce, ό.π., σελ. 219-220.

39. Αυτ., σελ. 220.

40. Liv., IX.17.1.

χαρακτηριστικά⁴⁰). Κι όσο κι αν ο Treves πιστεύει⁴¹ ότι ο συγχρονισμός θα απαιτούσε να γίνει λόγος, αν βέβαια γινόταν, για τον Αλέξανδρο σε άλλα σημεία της συγγραφής, όπου ο Λίβιος τον μνημονεύει κανονικά, όπως στο VIII.3.7 ή στο VIII.24.1, και όχι εδώ, όπου ο λόγος είναι κανονικά για τον Παπίριο Κούρσορα, ο Walsch έχει αποδείξει πειστικά το πόσο αδύνατο σημείο του ιστορικού είναι το θέμα των χρονολογιών και της χρονικής ακρίβειας⁴².

Συνοψίζοντας λοιπόν στο σημείο αυτό θα έλεγα ότι το χωρίο για τον Αλέξανδρο είναι ένα ιδιαίτερα ρητορικό τμήμα της συγγραφής — η οποία ανάλογους ρητορικούς τρόπους έκφρασης έχει να επιδείξει και σε άλλα σημεία της, όπως έχει αποδειχθεί από τους ερευνητές⁴³ — που σκόπιμα τοποθετήθηκε όπου τοποθετήθηκε και σκόπιμα εκφράστηκε με τον τρόπο που εκφράστηκε. Όχι μόνο γιατί ο Παπίριος Κούρσορ «*nemo unus erat vir quo magis innixa res Romana staret*», στήριξε τη ρωμαϊκή πολιτεία όσο κανείς⁴⁴, και κατά συνέπεια του άξιζε η σύγκριση με τον μεγάλο στρατηλάτη, μια και ο κόσμος τους ταύτιζε κιόλας («*eum parem destinant animis magno Alexandro ducem*»⁴⁵), αλλά και γιατί μια τέτοια σύγκριση σίγουρα απαιτούσε για έναν ιστορικό συγγραφέα, πόν η γενικότερη ρητορική του διάθεση και το ύφος είναι πιστοποιημένα μέσα σ' ολοκληρω το ιστορικό του έργο, και ανάλογη δικανική εκμετάλλευση. Τώρα κατά πόσο θα πρέπει να δεχθεί κανείς την άποψη του Luce ότι «η παρεκδραση έχει τη μορφή ρητορικού λόγου, επειδή ο Λίβιος την απηύθυνε προφορικά»⁴⁶, μια και είναι πιστοποιημένο ότι συνήθιζε να διαβάζει ορισμένα σημεία της ιστορίας του σε κάποιο προϋδρασμένο ακροατήριο⁴⁷, θα διατηρούσα προσωπικά τις επιφυλάξεις μου, επειδή καμιά σχετική μαρτυρία δεν υπάρχει, που να υπαινίσσεται, έστω, ότι το συγκεκριμένο τμήμα της ιστορίας είχε μια τέτοια μεταχείριση. Σίγουρα το απόσπασμα προσφέρεται σε προφορική παρουσίαση, αλλά κανείς δε θα μπορούσε να αμφιδάλει ότι και η συγκινητική ομιλία του σαβιλικής καταγωγής στρατιώτη Σπούριου Λιγκουστίνου⁴⁸ ή η «*memorabilis et digna oratio*» του Αιμίλιου Παύλου⁴⁹, για να φέρω κάποια παραδείγματα από το κείμενο του ίδιου του ιστορικού, επίσης προσφέρονται σε προφορική παρουσίαση, χωρίς όμως τίποτε ιδιαίτερο να μας βεβαιώνει ότι και απαγγέλθηκαν κάποτε από τον ιστορικό. Ο Luce, βέβαια επιμένει ότι «*the style is unsuited to expository prose*»⁵⁰, και καταλήγει έτσι στην προφορική παρουσίαση, θέση όμως που φαίνεται να αφήνει ακάλυπτη την ερώτηση γιατί τάχα ο ιστορικός δεν ξαναδιόρθωσε το γραπτό του πριν να το αφήσει να αποτελέσει οριστικό μέρος του ιστορικού του έργου. Από την άλλη

41. P. Treves, ό.π., 14 εξ.

42. P. G. Walsh, *Livy - His Historical Aims and Methods* (Cambridge, 1970· πρώτη δημοσ. 1961), 145 εξ.

43. Βλ. T. J. Luce, ό.π., 220.

44. Liv., IX.16.19.

45. Αυτ.

46. T. J. Luce, ό.π., 226.

47. Για τις σχετικές πηγές και τη διβλιογραφία βλ. Luce, 226, σημ.48.

48. Liv., XLII.34.

49. Αυτ., XLV.41.

50. T. J. Luce, ό.π., 226.

πλευρά η έρευνα του Α.Η. McDonald στο *JRS* του 1957⁵¹, όπου πιστοποιείται αρμονία περιεχομένου και ύφους στο Λίβιο, οδηγεί, νομίζω, προς κάποια κατεύθυνση μέσα από μια άλλη οπτική γωνία. Κατά την προσωπική μου άποψη, το περιεχόμενο της παρέκβασης συμφωνεί απόλυτα και συνειδητά με το ύφος που επιστρατεύεται, είτε αυτό στόχευε προς κάποιον ακροατή είτε επιζητούσε την ανετότερη αλλά καθόλου αμέτοχη συναισθηματικά παρακολούθηση του αναγνώστη. Είναι, πιστεύω, γεγονός ότι ο συγγραφέας του χωρίου θα ήθελε να δώσει μια όσο πιο πολύ γίνεται δίκαιη απάντηση στους «*levissimos ex Graecis*», που αμφισβητούσαν το ρωμαϊκό κύρος χρησιμοποιώντας τη θρυλική ιστορική μορφή του Αλεξάνδρου. Στο σημείο αυτό ο Λίβιος προβάλλει για άλλη μια φορά — τώρα πολύ περισσότερο ίσως από ποτέ άλλοτε — τις σοβινιστικές του τάσεις, σε σημείο που να ξαναθυμίζει με άλλο τρόπο κάποια χωρία της συγγραφής του, όταν «θεοί και άνθρωποι» συνενώνονται για να σώσουν τη Ρώμη⁵².

Έτσι, λοιπόν, θα έθετα τα πράγματα ως προς την τυχαία ή μη παρεμβολή του χωρίου και το ύφος της. Ως προς την αιτιολόγηση του περιεχομένου τώρα, είτε αυτό απευθύνεται προς τον Τιμαγένη μόνο είτε και προς άλλους «ανόητους» χλευαστές. Πιστεύω ότι η αφετηρία για την αιτιολόγηση στηρίζεται σε διπλή βάση: τον ίδιο τον Λίβιο από τη μια μεριά και τις πηγές του από την άλλη. Αρχίζοντας πρώτα από το δεύτερο θα έλεγα ότι και εδώ οφείλει να δει κανείς το θέμα με βάση τη διπλή φύση των πηγών, που θα έπρεπε να είχε υπόψη του ο συγγραφέας: την ιστορική και την καθαρά φιλοσοφική. Θα πρέπει να δεχθεί κανείς ότι η επίθεση του ιστορικού εναντίον του Μακεδόνα στρατηλάτη πηγάζει, κατά ένα μέρος τουλάχιστο, από μια ανάλογη προσπάθεια των Ελλήνων εθνικιστών (ο Τιμαγένης ήταν σίγουρα ένας από αυτούς) να παρουσιάσουν πανικόδμητους τους Ρωμαίους μπροστά στη μορφή του μεγάλου Έλληνα στρατηγού. Η εικόνα αυτή μπορεί, όπως έγραφα και παλιότερα⁵³, να ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα με την «ανακάλυψη» ή δημοσίευση των υποτιθέμενων σχεδίων του Αλεξάνδρου για εισβολή στην Αφρική και στην Ευρώπη, σύμφωνα με το κείμενο του Διοδώρου του Σικελιώτη⁵⁴, σχεδίων που είχαν τη μορφή γραπτών οδηγιών ή σημειώσεων που είχαν μείνει στα χέρια του Κρατερού και για την ιστορική αξία των οποίων γίνεται ικανοποιητική, κατά τη γνώμη μου, έρευνα στη μελέτη του W. W. Tarn⁵⁵. Κατά τη θέση πάντα του Διοδώρου⁵⁶, οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου θεώρησαν ότι τα προγράμματα αυτά ήταν ανεφάρμοστα και αποφάσισαν να τα εγκαταλείψουν, πράγμα όμως που μπορεί να μην εμπόδισε να δημιουργηθεί το συζητητικό εκείνο πλαίσιο, μέσα από το οποίο ξεπήδησε ως απάντηση το κείμενο του Λιβίου.

Σχετικά τώρα με τη φιλοσοφική φύση των πηγών, που θα πρέπει να είχε υπόψη του ο ιστορικός. Οι Περιπατητικοί είχαν ασφαλώς λόγους να αισθάνονται εχθρό-

51. Α.Η. McDonald, «The style of Livy», *J.R.S.* 47 (1957), 155-172.

52. Βλ. Liv., V.49.1· πρβλ. J.W. Duff - A.M. Duff, *A Literary History of Rome - Golden Age* (London - N.Y. 1960), 474.

53. Νίκου Πετρόχειλου, ό.π., σελ. 107.

54. Διόδ., XVIII.4.1-2.

55. W. W. Tarn, ό.π., σσ. 396-7.

56. Διόδ., XVIII.4.6.

τητα προς τον Αλέξανδρο ύστερα από το θάνατο του ιστορικού Καλλισθένη, ανεψιού του Αριστοτέλη, θάνατο για τον οποίον ο Αλέξανδρος ήταν άμεσα ή έμμεσα υπεύθυνος. Μεταφράζω από τις Τουσκουλανές Διατριβές του Κικέρωνα: «Ο Θεόφραστος θρηνώντας το χαμό του φίλου του Καλλισθένη άγγεται για την καλοτυχία του Αλεξάνδρου και λέει ότι ο Καλλισθένης έπεσε σ' έναν άνθρωπο με πολύ μεγάλη ισχύ και πολύ μεγάλη τύχη, αλλά που δεν ήξερε με ποιο τρόπο να χρησιμοποιεί την ευτυχία»⁵⁷. Και από τις επιστολές του Ρωμαίου ρήτορα και πολιτικού προς τον Αττικό παραθέτω αυτό το απόσπασμα: «Τι λοιπόν; Δε βλέπεις αυτόν τον ίδιο το μαθητή του Αριστοτέλη με το καταπληκτικό μυαλό και την ύψιστη μετριοφροσύνη ότι από τότε που ανακηρύχθηκε βασιλιάς έγινε υπερφίαλος, σκληρός και ακρατής;»⁵⁸. Εξάλλου η εικόνα των Στωικών για τον Αλέξανδρο είναι πολύ πιο αρνητική, καθώς παρουσιάζεται ως παράφρων, που η φύση του ήταν από την αρχή διεφθαρμένη και βίαιη. Απόδειξη της αντιπάθειας που τρέφουν γι' αυτόν είναι οι σφοδρότατες εναντίον του επιθέσεις, που συναντάμε στο κείμενο του Σενέκα και του Λουκανού⁵⁹.

Είχε, λοιπόν, ο Λίδιος όχι μόνο μια ιστορική βάση, από την οποία να ξεκινήσει μια καθόλου ανεδαφική επίθεση αλλά και μια αφετηρία φιλοσοφικού καθαρά χαρακτήρα. Όμως είναι απόλυτα βέβαιο ότι το ιστορικό «κείμενο» των σχεδίων του Αλεξάνδρου και οι φιλοσοφικές θέσεις των Περιπατητικών και των Στωικών, όσο κι αν διευκόλυναν τη γραφίδα του ιστορικού σχετικά με το συγκεκριμένο κείμενο, δεν πρέπει να υπήρξαν και η βασική κινούσα αιτία γι' αυτό. Κι εδώ επανέρχομαι στη θέση μου ότι η αιτιολόγηση του κειμένου θα πρέπει να εκπορεύεται κατά κύριο λόγο απ' τον ίδιο τον Λίδιο και τον άκρατο εθνικισμό του⁶⁰, που μέσα από αφυπνισμένους πιθανόν φόβους εισβολής από την Ανατολή, ύστερα μάλιστα από την πρόσφατη σύγκρουση με τον Αντώνιο, και κυριαρχίας από ένα ανατολίτη μονάρχη (ας μην ξεχνάμε το Βιργίλιο: «sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx», *Aen.* VIII.688), βρίσκει πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί και να εξαπολύσει διαιότατη επίθεση. Κι όσο κι αν φαίνεται περιέργο, επειδή ο ίδιος ο ιστορικός σ' άλλα σημεία του έργου του υπήρξε ευνοϊκός προς το πρόσωπο του Μακεδόνα βασιλιά, είναι φανερό ότι στα σημεία εκείνα δεν έκανε τίποτε άλλο από το να αποδέχεται και ο ίδιος την καθολική ρωμαϊκή σκέψη, που, έξω από εθνικιστικές ή φιλοσοφικές προκαταλήψεις, συνδύαζε πάντοτε τον Έλληνα στρατηλάτη με έξοχα προσωπικά επιτεύγματα. Πιστεύω

57. *T. D.* III.21.

58. *Ad Att.*, XIII.28.3.

59. Lucan., X.20 εξ., Sen., *N.Q.* VI.23.2-3, *Ben.*I.13.1-3, II.16.1-2, V.6.1, VII.2.5, *De ira* III.23.1· Βλ. W.W.Tarn, ό.π., 69, 131, 297 εξ., J.Stroux, «Die stoische Beurteilung Alexanders des Grossen», *Philologus* 88 (1933), 222-240.

60. Ο σκοπός του να εξιμνήσει τη Ρώμη και να προωθήσει τους αυτοκρατορικούς στόχους καθώς και η επίδραση που είχε μια τέτοια κατεύθυνση στο ιστορικό του έργο έχουν κατά καιρούς απασχολήσει τους ερευνητές· βλ. σχετικά H.Dessau, «Livius und Augustus», *Hermes* (1906), 142 εξ., R.Syme, «Livy and Augustus», *H.S.C.Ph.* 64 (1959), 27-87, H.J.Mette, «Livius und Augustus», *Gymnasium* 68 (1961), 269-285, H.Petersen, «Livy and Augustus», *T.A.Ph.A.* 92 (1961), 440-452, P.G.Walsh, «Livy and Augustus», *P.A.C.A.* 4 (1961), 26-37 και «Livy's Preface and the Distortion of History» στο *A.J.Ph.* 76 (1955), 369-383.

όμως ότι στο σημείο που η σύγκριση με τον Παπίριο Κούρσορα έφθανε να πιέζει αφόρητα πια και εντελώς καταθλιπτικά τη ρωμαϊκή ευαισθησία, ο ιστορικός της αυτοκρατορικής αυλή Τίτος Λίβιος αποφάσισε να δώσει διέξοδο στον εθνικισμό του και να μας αφήσει συνειδητά και με πλήρη επίγνωση της ιστορικής του πράξης το κείμενο, περίληψη του οποίου σας παρουσίασα σ' αυτήν εδώ την εισήγηση.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

THE ATTITUDE OF LIVY TOWARDS ALEXANDER THE
GREAT
(SUMMARY)

The article deals with the attitude of Livy to the personality of Alexander the Great. It takes into account all relevant passages in Livy's history and specifically IX.16.19 ff. It is evident from the research on this subject that the violent attack against Alexander in this very passage has undoubtedly its origin in historical and philosophical sources. Nevertheless, one should also notice that the main motive of the historian is his strong nationalism, which through hypothetical fears of an invasion from the East and the subjugation of the Romans to an eastern monarch finds a suitable chance to develop to a violent attack.

N. PETROCHILOS
University of Thessaloniki